

„Ahhoz, hogy én cigány festő lehessek, el kéne ismerni azt is, hogy vannak cigány kőművesek. És ez egy súlyos, nehéz probléma, és én nagyon szeretnék magyar festő lenni. Ennek is el fog jönni az ideje. Előbb-utóbb a magyar identitásunkkal is nagy problémák lesznek.”

88 Németh Gábor

## RÉS, AVAGY

(Péli Tamás)

### A HELYTELENSÉGRŐL<sup>1</sup> 2021. június harmadikán a szokásos teniszemből

érkeztem a Várba, mint egy kiöregedett zsúfíú, leparkoltam a Hunyadi utcán, és lihegve felkapaszkodtam a lépcsőn az Ybl-palota felé, az elgondolhatatlan Szaffi-játszótér mellett. A haladást építkezés nehezítette, ahogy mondani szokás. Bővítik az Ybl-t a minimalizmus ellentmondást nem tűrő szellemében, minden csupa por, pakolnak befelé a cigányok, nyakszirtjükön cementeszákokat egyensúlyozva lépkednek fölfelé, föl és be, az úgynevezett építési területre.

Ezt az országot ugyanis cigányok építik, most szólok, ha esetleg nem vettük volna észre.

Nem képletesen, hanem egészen konkrétan, reálisan létező cigány kőművesek, a pusztá kezükkel, a házakat és az utakat is közöttük. Aszfaltoznak, csatornát ásnak, betont kevernek. Vagy csak egyszerűen culágerek. Az EU-szabvány megszüntette az ötven kilós cementeszákokat, hogy ne roppanjon meg idő előtt az építkezésen dolgozó *európaiak* gerince. Ezért mostanában a cigányok két zsákot visznek, a korábbi ötvenkilós helyett, így, azt hiszem, valamivel azért nehezebb.

Például ez látszik át a képek között, a résen.

Rés van ugyanis Péli Tamás *Születés* című, negyvennégy négyzetméteres pannójának táblái között. Ha tetszik, ha nem, hiány feszíti keresztre. Meghívtak egy tárlatvezetésre, pontosabban, hogy beszéljek a képről azoknak, akiket érdekel. Reméltem, sokakat fog, ugyanis majd egy évtizedig volt láthatatlan, darabokra szedve várakozott a nyíregyházi múzeum folyosóján, onnan került ide, a Várba, ebbe a jelentésekkel súlyosan terhelt térbe. Habsburg-barokk, lovasíjászat, visszahazudott Hauszmann-marcipánok, ebben a kontextusban végtelenül hazug pipacserdő, l egyszerű, becsületes magyar növénykéek mindenütt, fölteszem a köztársasági elnök úr jóvoltából és nagyobb dicsőségére, gróf Bethlen István Károlyi-módra felszolgálva, Kisfaludy-Stróbl a nevetségig megunthatatlan *Öreg huszárja*, szügyig patinában.

Amikor először beléptem a Barokk Csarnokba, az alpinisták, illesse őket itt és most köszönet, még csak a bal felső képnegyedet emelték a helyére. Az udvar Habsburg-sárga kockája, az üvegtető árnyékának hangsúlyos

rasztere, a nyers ácsolatok, a megemelt színpad látványa, bármilyen kínos, először mégiscsak a *vesztőhely* szót juttatta az eszembe.

Kaszás Tamás installációja révén, ahogy György Eszter fogalmazott egy beszélgetésen, itt most szigorúan véve nem Péli festménye, hanem a Péli-festmény kiállításának ténye, és persze a kép keletkezés- és befogadásörténete van kiállítva. Gertrude Stein egy alkalommal, némileg más kontextusban, Hemingway-jel beszélgetve egy novellájáról, az *inaccreditable* kifejezést használta, hasonlatként azokra a képekre utalva, amelyeket azért nem vesznek meg, mert *nem lehet* őket kiakasztani, ami ebben az esetben azt jelentette, botrányt okoznak, tűrhetetlen a látványuk. Itt, paradox módon, a képek között a rés egyszerre jelenti be és számolja föl a botrányt, nem ér a nevem, mondja a kép, mert még nem vagyok készen, nem érkeztem meg, nem találom a helyem. Ez a tény, a *helytelenség* botránya van itt színpadra állítva.

Aki bújt, aki nem, megyek.

Én ugyanis csak a képek közötti résről tudok beszélni. A képekről nem, vagy alig valamit. A helyük hiányáról, talán, nem tudom, a végén majd kiderül.

A *Születésről* sajnós, azért nem, mert elnémít. A tökéletes alkalmatlanságra figyelmeztet, arra, hogy nincs tere a beszédnek, legalább is a méltó és pontos beszédnek nem, amit mondok, mindenképpen kívülről és fölülről jön majd, tehát a fehér többségi hatalom beszédévé válik, pont azé a fehér hatalomé, amivel *szemben* Péli megfestette, noha *eddig* úgy véltem, nincsen hatalmam semmi, noha *most* úgy vélem, egyáltalán nem ez volt Péli eredeti szándéka, hanem az ünneplés.

Megyünk valahová az isten háta mögé a Soros alapítvány jóvoltából az ún. írókollégákkal, visszük a kortárs kultúrát a cigánygyerekeknek, megbuktak már a komcsik vagy tizenöt éve, most majd már mindjárt szabadság lesz és liberalizmus és emancipáció, csak még zötyög egy kicsit a kocsizó úttalan úton, az operatőr kihajol az ablakon, öreg cigány az úton, kaszával a vállán, kerülgeti a kátyukat, pazar vágókép lesz a doksiba, utolérjük, ránk néz, inkább az utat csinálnátok meg, veti oda a bajsza alól.

Úgy alakult, hogy az életem meghatározó alapélményei cigányokhoz kötődnek. Tizennyolc évesen egy félcigány lánytól tanultam meg a felnőtt szerelmet. Nyolcéves koromban meg akart ölni egy cigány fiú, majdnem sikerült is neki. De ha egyet kellene megnevezni, a legfontosabb engrammot, akkor az egy közönséges mozielőadás volna, Leányfalun. Az *Öreg halász és a tengert* szovjet rajzfilmnek nézhették a gyerektábor felvigyázói, és míg mi a kertmoziban ültünk, ők föltehetően valami mást csináltak máshol, különben nyilván nem hagyták volna, hogy apró pajtásaimmal végignézzem a nagyfilm előtt a Holokausztról szóló dokumentumfilmet, benne a Romm *Hétköznapi*

*fasizmus*ából ismert képeket. Ott, a moziban, Leányfalun, hatévesen tanultam meg a zsidó szót, akkor hallottam először a narrátortól, ott tanultam meg, hogy mit jelent, hát azt jelenti, nagyjából, hogy nagyon bűnös lehetsz, ha következmények nélkül ezt lehet veled csinálni. Magamra ismertem  
90 akkor a föltételezett, és elmondhatatlansága miatt nyilván elgondolhatatlanul borzalmas, kollektív bűnösségben, hosszú-hosszú éveken át e tárgyban némaságba burkolózó, titkos zsidóként éltem az életemet. A cigány szót, *fájdalom*, RÉS, nem használta a narrátor. Nem vette igénybe. A Porrajmosról akkoriban soha senki nem beszélt. Nem beszéltek róla, hogy cigányok is voltak abban a gödörben. Nem tudtam, hogy az életem legfontosabb élményéből, akarták-e ezt valakik, vagy sem, egész egyszerűen kitagadták a cigány halottakat.

Kőszegi Edit és Szuhay Péter *Kései Születés* című, a kiállítás részeként is megtekinthető dokumentumfilmjéből kiderül, hogy egy kritika hatására Péli dühében átfestette az egész képet, illetve, hogy Péli megszállott *jótevője*, Kerekes doktor *rábeszélte* a képre egy cigány vöröskatonát, aki éppen szabadít, föl, cigány vöröskatona nyújt kezét a Porrajmos áldozatainak, vagy hogy, ebből később, ha jól értettem a filmet, komoly ordítozás támadt, a korrigált végeredmény pedig, lássuk be, nehezen értelmezhető, ez a sötétszürke alak itt, sajnos, sem a mítosz, sem az úgynevezett történelem felől nem nagyon értelmezhető.

Ahogy készültem a tárlatvezetésre, mindenféle szövegre bukkantam a gépben, „önidézet bűdös”, de egyfelől engem nem igazán zavar a szaga, másfelől meg, itt és most, elkerülehetetlen:

„...Csobánka-Pilisbármí labdarúgó mérkőzés, általában az van kiírva, hogy 'Hazai – Vendég', vettem a kocsmában egy belga sört, szép barna, csatos üvegben, és elkezdtem nézni a meccset, kinyitottam a sört, belekortyoltam, és odakönyököltem a nézőket a pályától elválasztó korlátra, mintha normális ember volnék, csobánkai lakos.

Odajött egy gyerek a cigánysorról, és elkezdtünk beszélgetni, eleinte a meccsről, aztán meg róla.

Hogy hívnak?

Hát, Leonárdó.

Leonárdó? De szép neved van!

Igen, *leonárdódikáprió*, mondta.

‘Így, ahogy mondod, egybeírva?’, kérdezte valaki a gyomromban.

Az én persze nem kérdezte meg.

Leonardó a harmadik mondatnál levajazta, hogy ‘akkor majd hagy’ ő vigye vissza azt az üveget.’

Tiszta sor, mondtam, meg van dumálva.

Úgynevezett édes gyerek, már úgy értve, mások nyilván így neveznék, szerintem viszont nem annyira édes, és nem gyerek egyáltalán, mindent tud, oda-vissza, államilag talán, papíron, tényleg nyolcvéves, igazából kétezer.

Mire belőjük az ötödik gólt, megjön a haverja is.

91

Jaj, de szép napszemüvege van a bácsinak!

Ezzel nyit a haverja, nimzoindiai megnyitás, föltoltam a homlokomra ugyanis a ray-ban-t a köszönéshez, így könnyen ürügyet találhatott a megszólításra. Mire Leonárdó azt mondja neki, nulla másodperc reakcióidővel, de mi ezt most lassítsuk nagyon-nagyon le, azt mondja neki, leírhatatlanul józan, halk, ám ellentmondást nem tűrő hangon:

### AZ ÜVEG MÁR AZ ENYÉM”

Például ez a Leonárdó-mondat is *idelátszik nekem* a képek között, a résen.

Péli Tamás szívszorítóan naiv, csodálatos víziója helyett Leonárdónak már csak a józan, hibátlanra élezett életrealitás jutott. Ezt hagyták meg neki, látomások helyett, az ilyen életre való józanságot. Pontosabb volna többes szám első személyben fogalmazni. Ezt hagytuk meg neki, mi magyarok, mindannyian.

Péli Tamás félcigány volt, neki is, éppen úgy, mint a szerelmemnek, az édesanyja volt cigány. A szerelmemnek felszabadult viszonya volt a saját félcigányságához, egyszerűen nem foglalkoztatta. Úgy érezte, nincs ezzel semmi dolga. Nem ő cigány, hanem a felmenői. A nagypja például világlátott, slemil alak, kiváló zenész, aki Európa szállodáiban múlatta az időt, a legnagyobb gondja a megfelelően tárolt cilinder, a kifogástalan kezelő lett, és persze a fekete lakkcipő makulátlan-sága. Néha, nagyobb családi ünnepeken megjelentek a rokonok, Kanadából, innen-onnan, kiterjesztették rám is a rokonságot, fürödtem a túlradó, ingyen adott szeretet semmire sem kötelező hullámaiban.

Péli apja nem volt cigány, fehér ötvös volt, ún. „művészember”.

Péli választhatta volna azt is, hogy egy magyar ötvös fiaként lesz festő, akinek történetesen cigány az édesanyja. Ehelyett azt választotta, hogy a cigányok festője lett, akinek történetesen egy magyar ötvös volt az édesapja. Hazajött Hollandiából, mert cigányként akart európai festővé válni.

A közös fájdalom át nem volt bejáratom a cigányságba.

Péli képén az ébredés extázisa látszik, a megérkezésé.

Nem ő tehet róla, hanem mi, magyarok, hogy az extázisból illúzió lett.

A *Születés*, minden zavaró körülmény dacára, RÉS, ünnep.

Az életörömöt ünnepli az extatikus kolorit, a struktúrálhatatlan dinamika, a regiszterek polifóniája, a motívumok szégyentelen kavargása, a női test mára némileg kínossá vált felmagasztalása. Ez utóbbit persze nevezhetjük az idejét múlt *male-gaze* következményének, ha elfelejtjük, hogy  
92 nem lehet általános kijelentéseket tenni, avagy durvábban, hogy a „férfitekintet” is rasszista fogalom.

Megyek a Margit híd pesti hídfőjénél, a járdaszigeten, igyekszem a tömegben, kerülgetem a mogorva és frusztrált magyarokat, magam is mogorva és frusztrált magyar vagyok, két villamos fut be egyszerre, a szembejövőről leszáll egy fiú, erősen kapatos, szlalomozik a honfitársak között, mindig pont jó irányba dől, véletlenül, mint egy tehetséges óriásműlesikló, meg aztán nyílik is egy ösvény, amerre csak lép, hiszen cigány.

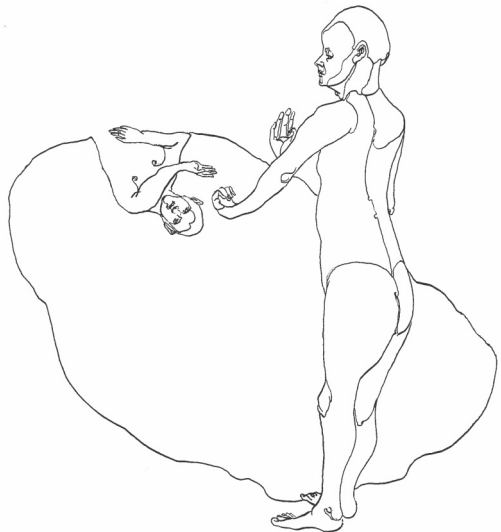
Aztán, a körülményekhez képest váratlanul, megáll, és az égbe löki a két kezét.

Miért vagytok ti, magyarok, mindig olyan búval baszottak? – kérdezi tőlünk a visszafojtott nevetéstől gurgulázva.

Nincs semminek vége, és semmi sem kezdődött el.

<sup>1</sup> A *Közösen kihordani* című kiállítás tárlatvezetéseként elhangzott beszéd részlete. A kiállítás kurátorai György Eszter, Szász Anna Lujza és Szűcs Teri voltak. Az installációt Kaszás Tamás tervezte. (BTM Vármúzeum, 2021. június 9. – szeptember 26.) Ahogy a dolgok jelenleg állnak, az alkalom egy hosszabb, ha nem vigyázok, talán könyvméretű, írásos *lamentálásra* indított, a *témában*. Az itt közölt szöveg föltehetően ennek részét képezi majd.

Dobó Eszter



Dobó Eszter